

Prugberger Tamás¹

Adalékok a jogforrástan és a jogforrásfogalom tágabb értelmezéséhez

I. A jogforrások jellege és tipizálása a közszféra jogalkotásában

Az uralkodó felfogás szerint jogforrás alatt a jogszabályok, vagyis azok a jogi-magatartási szabályok, jogi normák értendők, amelyeket az állam központi és területi szervei bocsátanak ki, előírva azok betartásának, alkalmazásának a kötelezettségét. A jogforrás kétféle értelemben használatos, illetve kétféle jogszabálytípusról szól a jogirodalom – *anyagi és alaki jogforrásokról*. Anyagi jogforrás a jogi normát kibocsájtó szerv, míg alaki az a forma, amelyben megjelenik. Mind a kettő egymással részleges összhangban és párhuzamban állva, lépcsőzetesen hierarchizált formában jelenik meg. A legfelső anyagi jogforrás az országgyűlés, amely a legfelső szintű jogforrást, a törvényt alkotja meg. Ez alatt áll anyagi jogforrásként a kormány, amely alaki jogforrásként kormányrendeletet és kormányhatározatot bocsájt ki, míg ez alatt a szint alatt ugyancsak anyagi jogforrásként a minisztériumok és más országos főhatóságok állnak, amelyek miniszteri/főhatósági rendeleteket, valamint határozatokat bocsájtanak ki. Az egymással összhangban álló párhuzam azért részleges, mert valamennyi itt megjelölt anyagi jogforrás kétféle alaki jogi jogforrást bocsájt ki. Az országgyűlés a jogforráshierarchia csúcsát jelentő alaptörvényt, másként szólva az alkotmányt, valamint a szokásos törvényeket és a törvénykönyveket alkotja meg és hirdeti ki. A törvény és a törvénykönyv, vagyis a jogi kódex között az a különbség, hogy míg az előbbi egy-egy jogintézményt és a vele kapcsolatos magatartásokat és kötelezettségeket rendezi, addig a kódex ezt rendszerint egy egész alapjogágazatra, vagy két, esetleg több alapjogág-részeket összekapcsoló vegyes („keresztbe fekvő” – Sárközy Tamás) jogágot fog össze.² A német kereskedelmi jogban az előbbinek felel meg a Kereskedelmi Törvény, míg az utóbbinak, a részvénytársasági, a korlátolt felelősségi társasági valamint a szövetkezeti törvény.³ A kormány- és a minisztériumi országos/főhatósági anyagi jogforrás ugyancsak kétféle alaki jogforrást bocsájt ki, mivel a rendelet minden jogalanyt kötelez, legyen az természetes vagy jogi személy, addig a határozat ún. *pro domo*-jellegű, vagyis csak a kibocsájtó kormány, illetve minisztérium/főhatóság alá tartozó központi és területi szervezetek munkatársaira kötelezőek. Emellett azonban minden alaki jogforrásként megnyilvánuló állami és önkormányzati szervezetnek, valamint köztestületnek a belső szervezeti struktúráját és működését házszabályzat rendezi.

A megyei és a települési önkormányzatok alaki jogforrásként területi és helyhatósági szabályrendeleteket bocsájtanak ki, amelyek az adott megye, illetve körzet és település valamennyi lakosára és ott működő jogi személyére vonatkoznak, de nem bocsájtanak ki *pro domo*-jellegű határozatokat az önkormányzatnál dolgozókra, mivel azok jogviszonyát a kinevezésük tartalma, valamint (ház)szabályzat rendezi.

Ugyanez vonatkozik országosan is a kormánynak alá nem rendelt, autonóm állami szervezetekre és köztestületekre, amelyek csak a maguk belső szervezeti és működési rendjét,

¹ Professor emeritus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

² Ilyen volt az 1960-as években a Beruházási kódex. (A beruházások és felújítások rendjéről szóló 45/1961 Kormányrendelet az 1/1961 OT-PM-ÉM együttes rendelettel, magába foglalva a tervezési, építési, és a technológiai szerelési szerződést is. Beruházási kódex, Közgazdasági Jogi Könyvkiadó, 1963.)

³ Kastner, Walter – Doralt, Peter: Grundriss des österreichischen Gesellschaftsrecht. 4. Aufl., Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 1983, 392. o.; Fritz Fabricius: Handels-, und Gesellschaftsrecht, C. H. Beck, München.

valamint tagjaiknak a szervezettel fennálló jogviszonyát rendezi. Ez vonatkozik a gazdasági kamarára és az egyéb szakmai kamarákra, amelyek a profiluknak megfelelő foglalkozást gyakorló tagjaik jogviszonyát rendezi, valamint a Magyar Tudományos Akadémiára, amely az akadémikusokkal mint tagokkal fennálló kapcsolatát rendezi a belső szervezeti felépítésen és működésen kívül. Ugyanez a helyzet a legfelső szintű jogalkotó szerv, az Országgyűlés esetében is, ahol a parlament belső szervezeti felépítését és a képviselők jogait és kötelezettségeit, valamint a parlamenttel fennálló kapcsolatát a Házsabály rendezi.

Összegzésként mindebből a következők szűrhetők le: 1.) Azok az alaki jogforrások, amelyek alá további szervezetek tartoznak, két anyagi jogforrást bocsájtanak ki. Az egyik kifelé minden jogalanyra vonatkozik, a másik csak befelé, a szervezeti rendszerre. 2.) Ahol lefelé ilyen hierarchikus láncolat nincs, ott a szervezet működését és struktúráját, valamint tagjaival való viszonyát (ház)szabályzat rendezi. 3.) Tekintve, hogy (ház)szabályzat azoknál a közigazgatási szerveknél is van, amelyek az alájuk rendelt szervek irányába *pro domo* normatív aktust bocsájtanak ki, egy alaki jogforrásként lényegében három anyagi jogforrást bocsájtanak ki. Egy nem *pro domot*, és két *pro domot*, melyek közül a határozat „relatív intern”-, míg a szabályzat „abszolút intern”-jellegű. 4.) Ez vonatkozik mind az országos állami mechanizmusra, mind pedig a területi és a települési önkormányzati mechanizmusra egyaránt.

II. Az írott jogforrástípusok megnyilvánulása a privát és a gazdasági élet jogalkotási szintjén

Mindaz, amiről eddig szó esett, semmi újat nem tartalmaz a jogforráselmélet tekintetben, ami egybecseng a jogszabályokról vallott elméleti nézetekkel. A jogszabályfogalom azonban nem azonos a jogforrásfogalommal. A jogforrásfogalom ugyanis tágabb a jogszabályfogalomnál. A jogszabály általános fogalma ugyanis magába foglalja az állam által minden jogalanyra vagy a jogalanyok egy meghatározott csoportjának szóló általánosan érvényesülőnek és kartális jellegűnek mondható olyan írott jogot, amely általános normát tartalmaz, amelyhez az érintett jogalanyoknak kötelezően, szankciók, azaz jogkövetkezmények terhével alkalmazkodniuk kell. Kivételt képeznek ez alól a jogszabályok, amelyek valamit csak deklarálnak, de szankciót nem fűznek hozzá. Ez az államilag kibocsájtott pozitív írott jog, vagyis a jogszabály. A jogforrás azonban ennél több.

A jogszabály ugyanis az írott jogforrások körében is csak egy szeletet jelent. Ennek oka, hogy az írott jogforrás lehet még alulról felfelé nézve, az írott jogforrások ranglétráján legalul, az írásba foglalt két vagy több jogalanyt a jogok és kötelezettségek szempontjából két ellentétes oldalon érintő kétoldalú vagy több oldalú szerződés, mely utóbbi lehet olyan társasági szerződés is, ahol valamennyi szerződéskötő jogalany azonos oldalon áll. Ilyen a jogi személyiség nélküli „*societast*”, vagyis a polgári jogi társaságot, valamint a külföldi jogi elbírálások többségével szemben az új magyar Ptk., a 2013. évi V. tv. fikciós jellegű jogi személynek egyszerűbb kereskedelmi társaságot (kkt. és bt.), valamint a valóságos jogi személyiségű korlátolt felelősségű társaságot (kft.) létrehozó társasági szerződés.⁴ E típusú társasági szerződésre Magyarországon és külföldön egyaránt az a jellemző, hogy mindenki egy platformon áll a jogok és kötelezettségek tekintetében, ellentétben a Németországban igen gyakori olyan tarifátársasági szerződésekkel, ahol az egyik oldalon a szakszervezetek, míg a másik oldalon a munkáltatói szövetségek állnak. Itt ugyanis a különböző oldalon álló feleknek egymással szemben egymástól eltérő kötelezettségeket kell betartaniuk, és egymással szemben eltérő jogokat érvényesíthetnek.⁵

Az egy platformon állás tekintetében a társasági szerződéshez hasonlít a tartalmát

⁴ Ld. új magyar Ptk. 2013 évi V. törvény Második Rész, XI. és XII. cím

⁵ Prugberger Tamás – Nadas György: Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2015, 255. o.

illetően, a szervezeten és vagyoniilag is a tagoktól elkülönülő jogi személyek, az egyesületek, a társadalmi-politikai szervezetek, a rt.-k és a szövetkezetek alapító okiratait, alapszabályait, valamint az összes nem állami intézménynek, érdekvédelmi szövetségnek a belső szabályzatait. Ezek párhuzamba állíthatók a már tárgyalt állami szervezetek belső szabályzataival és részben *pro domo* jellegű jogforrásaival, amelyek a saját és az alájuk rendelt szervezetek működésére vonatkoznak kötelező jelleggel. A *pro domo*-jellegű jogszabályhoz főleg azok a belső szabályzatok hasonlítanak, amelyeket társadalmi-politikai, valamint érdekvédelmi szervezetek, és gazdasági, valamint egyéb szövetségek központjai alkotnak meg a saját és területi szerveik működése számára.

Ez szinkronban áll az osztott és lépcsőzetesen hierarchizált jogi személyiség tényével és elméletével, amely a német jogdogmatikából indult el a gazdasági társaságokat érintve Fritz Fabricius, az egyesületeket érintve pedig Rolf Ostheim és Caspar Ott munkássága révén,⁶ amelyet a magyar jogi személyiség-, és vállalat- elmélet számára Sárközy Tamás ültetett át,⁷ a szövetkezeti vonalra pedig e sorok írója.⁸ A fejlett államok kereskedelmi-gazdasági társasági cégjogában ez olyan szempontból is általános lehet, amikor tőzsdén valamelyik vállalat megszerzi egy vagy több vállalat részvénytartását, és ez által uralkodó vállalként szolgáló vállalatává teszi azt, vagy azokat a cégeket, amelyek részvénytartásával rendelkeznek. Ilyen módon létrejöhet faktikus konszern, ahol a részvénytartókkal rendelkező cég gazdaságilag maga alá rendeli szolgálóként a konszern többi tagját. Konszern emellett létrejöhet szerződéssel is. A legtöbb vállalatláncolat ilyen módon jön létre, ahol a láncolatot irányító cég kvázi *pro domo* egyoldalú normatív belső határozatokkal, vagy egyedi belső utasításokkal irányítja a vállalati láncolatot, illetve a konszern. A mai globalizált kapitalizmusban, ahol országokon átívelő multi- és szupranacionális óriásvállalatok vannak, e vállalközpontok által a jogilag esetleg formálisan önálló, gazdaságilag azonban alárendelt vállalataik számára kiadott belső szabályzatok és utasítások felérhetnek formájukban és tartalmukban egyaránt a jogszabályhierarchia legmagasabb csúcsán álló jogszabállyal, amely kódexszerű is lehet az óriásvállalati szervezeten belül, mintegy alaptörvényként funkcionálva.

További összegzésként mindebből az szűrhető le, hogy a közszférához tartozó jogélet írott jogforrástípusainak hierarchikus felépítéséhez hasonló felépítés jelenik meg a magánszférához tartozó polgári és gazdasági élet írott jogforrásainál is. Ahogy a közszféra jogában legfelül a minden jogalanyra kiterjedő jogszabály áll legáltalánosabb normaként, legalul pedig az egyedi határozat, és e két szélső pont között felülről lefelé menve a *pro domo*-jogszabály, és a belsőszervezeti szabályzat, úgy a civil szférában a jogszabály és a vele ténylegesen egyenrangú óriásvállalati kvázi-jogszabály, és a legalul lévő kétoldalú szerződés között alulról felfelé haladva a társasági szerződés és a belső szabályzat, illetve az alapszabály helyezkedik el.

III. A jogalkalmazás mint jogforrás

A jognak az állami szervek részéről jogalanyok jogsértései esetén, valamint jogalanyok jogi vitáiban egyedi normatív határozat meghozásával történő alkalmazása ugyancsak jogforrás, amelynek alapját képezi egy- vagy többoldalú jogellenes magatartás (bűncselekmény, szabálysértés vagy jogsértő károkozás), vagy pedig olyan jogvita, amely egy- vagy többoldalú jogügyletből adódik, amelyben hatósági szinten dönteni kell, hogy a felek

⁶ Sárközy Tamás: A jogi személyiség elméletének átalakulása. Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiságáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 336skk.

⁷ Uo.

⁸ Prugberger Tamás: A jogalanyiság strukturális felfogásának megjelenése és alapproblémái a szövetkezetek gazdasági és szervezeti életében. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények, Budapest, 1987, 111. o.

közül ki járt el jogszerűen és ki nem. Eme hatósági jogalkalmazás egyedi, szinguláris jogforrásként kezelendő, amelynek jogforrási alapja a feleknek jogilag értékelendő olyan magatartása, amely egyoldalú, vagy kétoldalú olyan jogügyleten, vagy jogügyleten kívüli olyan magatartáson nyugszik, amelynek jogi értékmérője elsődlegesen tételes jogi előíráson, vagy másodlagosan tételes jogi előíráson kívüli jogi elven, vagy jogi szokáson, illetve a társadalomban kialakult jogfelfogáson, azaz szubjektív és objektív jogérzeten alapul. Végso soron ez vezet el a természetjoghoz, a természetjogi jogforrás *sollen*-világához a tételes jogi jogforrás *sein*-világától, amelynek jogi értékmérőjeként a természetjogot szokták megjelölni.

Egyelőre azonban, maradva az állami jogalkalmazásnál, amely ma már tételes, többnyire írott jogforrások felhasználásával és csak kisebb mértékben, vagy csak néhány jogrendszerben (pl. a skandináv államokban) szokásjogilag dönt, kétféle formában jelenik meg. Az egyik a közigazgatási egyedi határozathozatal, a másik pedig a bírósági ítéletkezés. Mind a kettő olyan egyedi közvetlen jogforrás a végrehajtását lehetővé tevő szankción keresztül, amely mögött közvetett jogforrásként tételes, vagy szokásjogi általános jogforrás áll. Mint már említettem, a kontinentális európai államok jogrendszereiben főszabályként az állami jogalkalmazás jogforrásként tételes jogi normát vagy normarendszert használ, míg a skandináv államok jogrendszerei és az angol-amerikai angolszász jogrendszer elsődlegesen a szokásjogot alkalmazza. Ez utóbbiban is van azonban különbség. Ugyanis, míg a skandináv államok a kötelmi jog általános szabályaival kapcsolatos jogvitákat a kötelelem általános tanaira a történelmileg kialakult szokásjogi szabályokat alkalmazza, és csak az egyes szerződéstípusokra az írott jogot, addig az angolszász jog főszabályként az esetjogot (*case law*), amely azt jelenti, hogy az elbírálandó ügghöz hasonló ügyben hozott ítélet mint jogforrás figyelembe vételével dönt, és csak ott alkalmazza jogforrásként a tételes jogot, ahol a kérdést újabban hozott *act* alapján lehet eldönteni.⁹

A jogalkalmazási jogforrás egyediségénél fogva a tételes joginál sokkal rugalmasabb. Ez adódik abból, hogy mind a közigazgatási hatóságnak, mind a bíróságnak jogszabály értelmezési és a joghézagot jogi analógiával kitöltő joga és lehetősége van. A tételes jognak a társadalmi és a természeti viszonyok változásaihoz történő igazítása, módosítása, viszonylag hosszú időt vesz igénybe, mivel figyelembe kell venni számos olyan körülményt, ami a jogalkotási idő hosszát növeli. Így például a változtatással összefüggő hatásvizsgálat eredményét és az érdekvédelmi szervezetek véleményét, amit külön jogszabályalkotási törvény mond ki. Ezért az egyedi államigazgatási határozatot meghozó hivatalnak, valamint az ítéletet hozó bíróságnak lehetősége van az adott ügyre vonatkozó tételes jogi vagy szokásjogi normát különböző jogértelmezési módok alkalmazásával (kiterjesztő, megszorító, nyelvtani és történeti) az élet társadalmi és természeti igényeihez igazítani, valamint a jogi szabályozás hiányait a már említett jogi analógiával kiküszöbölni. A jogszabály, vagyis a tételes jogforrás módosítására, vagy újnak az alkotására akkor kerül sor a kontinentális jogrendszerekben, amikor az itt megjelölt módszerekkel a jogot alakítani már nem lehet.¹⁰ Amikor a szokásjogi (skandináv) és az esetjogi (angolszász) jogrendszereknél pedig a szokásjogi norma, vagy az esetjogi ítéletkezés egy bizonyos területen meghaladottá vált, akkor újabban tételes jogi norma megalkotásával aktualizálódik a jog.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a jogalkalmazásban a jogértelmezésen túl a jogi analógiának jelentős szerepe van. A jogi analógia kétféle lehet. Az egyik az *analogia legis*, amely az adott ügy elbírálásánál jogágilag, jogterületileg fennálló tételes joghézagot egy másik hasonló jogterületnek, jogágnak az adott ügghöz közel álló szabályának az alkalmazásával történő megoldása jelenti. A másik az *analogia iuris*, azaz a joganalógia, amelynél a

⁹ Jura Europae, Grosbritannien III. 90. 10. Edition Technique Iuris Chasseurs – C. H. Beck Verlag, Paris – München/Berlin, 1993.; Visegrády Antal: Angolszász jog és politika. Dialog Campus, Budapest/Pécs, 1999, 112.

¹⁰ Jura Europae, Denemark, III. 70.10; Visegrády Antal: A magyar jogi kultúráról (összehasonlítási alapon – P.T.) „Északi jogkör”. In Polgári Szemle, 2019/4-6, 158-166. o.

jogrendszernek vagy a jogelveknek, az ügyhöz közel álló történelmileg kialakult elveit, sőt magát a természetjogi elveket is alkalmazni lehet. Az *analogia legis*-t, vagyis a törvényi analógiát minden jogrendszer alkalmazni engedi, míg a jogelveket tartalmazó analógiát, beleértve a természetjogi elveket, a jogbiztonságra hivatkozva tiltja a jogalkalmazási praxisba bevonni. Ezzel szemben a svájci bírói rendtartás egyértelműen kimondja, hogyha a bíró az adott ügy elbírálásához, vagy szankcionálásához tételes szabályt nem talál „törvényi analógia” formájában, alkalmazhatja a jog általános elveit, vagyis a „joganalógiát”, ha pedig ilyen téren is hiányérzete van, akkor a „saját lelki ismerete”, vagyis az erkölcsi normák alapján dönthet. Ezzel pedig elérkeztünk a természetjog területére.

IV. A természetjog mint jogforrás

A jog, éppen úgy, mint az alapjául szolgáló erkölcs a sok évszázados, sőt évezredek emberi közösségi élet, a társadalmi gyakorlat igényei alapján alakult ki. Egyes alapszabályai megegyeznek az állatok csoportos csorda szokásaival, amelyek a vadon éléskből fakadó veszélyek elkerülésével, és a megélhetéssel összefüggő élelemszerzéssel kapcsolatos életfenntartással kapcsolatosan kialakult szükség szerű közösségi együttműködés révén alakultak ki. Ezen a téren, az emberiség esetében is az állatvilághoz hasonlóan az egoizmus, vagyis az önzés ösztöne szintén megjelent. Azonban a benne rejlő félelemöszton és az ön- valamint a fajfenntartási ösztön kialakította a társulási és az együttműködési ösztönt, amely alapját képezte annak, hogy a Thomas Hobbes-i nézet, miszerint „az ember az embernek farkasa” mint állati törvény, az állatvilág alacsony ösztönszerűségénél az ember esetében a magasabb észszerűségből fakadó belátás következtében sokkal enyhébb formában jelent meg az ember kezdeti őskorában is. Ennek tudható be, hogy az emberi közösség- és társadalomfejlődés arányával együtt fejlődött az erkölccsel a jog is. A kettő sokáig együtt létezett. Csak később vált el az erkölctől a jog azáltal, hogy a társadalom struktúrájának, mechanizmusának és működésének egyre bonyolultabbá válásával, a vezetés morálja és jogalakítás igényei egyre inkább elkülönültek az általuk vezetett társadalom szokásjogban megnyilvánuló igényeitől. Ebből ered az az ultra-neokantiánus Habermastól és Dworkintól származó felfogás, miszerint a jognak nem a közmorált kell követnie a jogalkotás és a jogalkalmazás során, hanem a társadalmi elit által kialakított ún. „diskurzus morált”.¹¹ Minél bonyolultabbá vált a társadalom, annál nagyobb terület vált az együttes erkölcsi-jogi normához viszonyítva olyanná, amely a társadalmi vezetésre hivatott elit erkölcsi-jogi normájával, a felvilágosodást követő állam és egyház (vallás) szétválasztásával pedig eme elit jogi normájával függ csak össze. Ezt figyelembe véve Marxnak, amikor azt mondja, hogy a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, csak részben van igaza, mivel a jog egy része különül csak el a közmorálon nyugvó jogtól, jelentős része azonban ma is megegyezik a társadalom általános közmoráljával. E közmorálon és a diskurzusmorálon alapuló jog kialakulásában azonban egészen a legújabb korig jelentős szerepet játszottak a különböző vallások és papi rendek, amelyek szándéka volt, hogy a közerkölcsbe ne férközhessen be hedonizmus és anarchizmus, másfelől a társadalmi vezetés „diskurzusmorálon” nyugvó jogalkotási és jogalkalmazási törekvése ne szakadjon el túlságosan a „közmoráltól”. Eme elv gyakorlati megvalósulása érződik ki I. (Szent) István Királynak a trónörökösnek, Imre fiának írt intelmeiből, amelynek van egy olyan kicsengése, amely a korai ókortól kezdve egészen a felvilágosodásig érvényesült, hogy a papi hatalom igyekezett féken tartani a világi hatalmat az elhatalmasodássá válástól, a világi pedig a papi hatalmat. Az ezt felváltó felvilágosodás a Montesquieu-i államhatalmi ágak megosztásával, azaz a jogállamiság fogalmával kívánta a közmorálon és a diskurzusmorálon

¹¹ Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus, Budapest, 2017, 36-37. o.

alapuló jog összhangját biztosítani. Ha a jog a közérdek és a magánérdek Rudolf Jhering által kidolgozott összhangján nyugszik, elméletileg akkor beszélhetünk pozitívan értékelhető helyes jogról – ha az állam alá veti magát – jogállamiságról. Ha pedig ezt belső vagy küldő önérdelkelettségéből csak részben teszi meg – és ezért eltér a jog közmorálon alapuló felfogásától – politikai államról (Szalma József)¹². Ha pedig teljesen ütközik a diskurzusjog a közmorálon nyugvó jogtól, totális államról.¹³ A jognak e történelmi alakuláson, a morállal együtt keresztülment és hosszú ideig a vallással összekapcsolt jellege következtében, a természetjogi értékek szerinti megítélésében jelentősen beleszól a vallások által kialakított teista diskurzusmorál, amely a közmorálba is beivódott.

Mindezt figyelembe véve a természetjog mint jogon túli értékjog, a létező jog megítélésében Aquinói Szent Tamásnál mint az Istentől az emberbe beletáplált veleszületett jogérzet ölt testet, amely társadalmi szinten értékmérője a társadalmi gyakorlatban érvényesülő jognak. Ezt a szemléletet nemcsak a kánonjog, hanem a világi jog is követte Hugo Grotius-tól kiindulva, és ma is erősen érvényesül a kánonjogi irodalomban. A felvilágosodás részbeni ateizmusából, főként pedig az állam és az egyház szétválasztásából eredően, az isteni és a túlvilági törvényekre való visszautalás fokozatosan elmaradt, és az emberi nemre vonatkozó biológiai és belátási törvényeire, valamint mindezek társadalmi szintézisére visszavezetett törvényszerűségeiben vélte megtalálni a XX. század felvilágosult jogtudománya a természetjog lényegét, amelyek alapján a Német Harmadik Birodalom totális államának embertelen jogi normáinak követőit a természetjoggal, az emberi természetből fakadó jogérzet és jogi közfelfogás semmibe vétele miatt lehetett elítélni.¹⁴ Erre lehetőséget adott az a jogbölcseleti felfogás, mely szerint az alkotmány, vagyis az alaptörvény felett végső jogi értékmérőként a természetjog általános elvei állnak.

A pozitív jogfelfogást vallók, így Hans Kelsen és követői, a természetjogot a jog végső értékmérő forrásának nem ismerik el. Kelsen és követőinek álláspontja az, hogy a legmagasabb tételes jogi jogforrás, az alkotmányi alaptörvény felett csupán egy hipotetikus alapszabály áll.¹⁵ Ezzel szemben Alfred Verdross és követői abból a szubjektív eszmei fenoménből kiindulva, hogy amit magamnak nem kívánok, azt ne kívánjam senki másnak, és amit másoktól magammal szemben elvárok, azt másokkal szemben is teljesítsem, a természetjog elveit jogforrási értékmérőként fogadják el.¹⁶ Magyarországon a mérsékelt neokantiánus alapokon álló, magát a realista jogfilozófiai irányhoz tartozónak feltüntetető Losonczy István pécsi professzor Hans Kelsennel vitázva fejti ki, hogy a természet jogi rendje szerint a természetjogi normák léteznek, de a teista, valamint az emberi természetre visszavezethető örökérvényű felfogással szemben nem örök érvényűek, hanem az életviszonyokkal együtt változnak.¹⁷ Ő azonban már a Nikolai

¹² Szalma József: Elnöki hozzászólás „A Magyar Tudomány napja a Délvidéken” című, 2021.12.12-én a Vajdasági Magyar Tudományos Társulat rendezésében Újvidéken a „Jogállamiság aktuális kérdéseiről” tartott konferencián.

¹³ A legújabb magyar jogelméleti irodalomban ld. Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. In Jogtudományi Közlemény, 2019/5. szám, 197-212. o.; Uő: A demokrácia és a jogállamiság kapcsolata. Jogtudományi Közlemény, 2019/7-8. szám, 302-317. o.; valamint Prugberger Tamás: Adalékok a jogállamiság fogalmának és funkciójának kialakulástörténeti és elméleti kérdéseihez az aktuálpolitika mérlegén. In Jogelméleti Szemle, 2022/1. szám, 118-126. o.

¹⁴ Péteri Zoltán: Az „újjaéledt” természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. In Szabó Imre (szerk.): Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 274skk. és uő: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. In uo. 351-400. o. Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie, Stuttgart, 1950, 178. o. (Kiemelve: Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972, 161 o. (A jog és értékelés.)

¹⁵ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan (ford. Bibó István). ELTE Bibó István Szakkollégium kiadása, Budapest, 1988, 11. skk.

¹⁶ Verdross, Alfred: Lehre von der Grundlehren und Grundpflichten. Manzsche, Wien.

¹⁷ Losonczy István: Jogbölcseleti előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása. (Szerkesztette és az előszót írta Varga Csaba, sajtó alá rendezte Zsidai Ágnes), Budapest, 2002, 167. o. Kiemelés Szabadfalvi Józseftől: Kísérlet egy realista jogfilozófiai rendszer megalkotására. In Allam-, és Jogtudomány, 2014/3. szám, 34. o.

Hartmanntól kiinduló, és a jog területére Adolf Merkel által átvitt általános társadalmi és természeti törvényszerűségek lépcsőelméletét tovább gondolva kialakította a saját rétegelméletét, mely lépcső- és rétegelmélet alapján jogi értékmérőnek kell tekinteni a társadalmi törvényszerűségeket, valamint a természeti jellegűeket is.¹⁸ A szocialista jogelmélet számára ezt a szemléletet mentette át Peschka Vilmos azzal az elméletével, miszerint a tételes jogi szabályok akkor tudják befolyásolni pozitívan a társadalmi életviszonyokat, akkor tudnak pozitív hatást gyakorolni, és abban az esetben tudják magukat elfogadtatni a társadalom tagjainak a többségével, ha megfelelnek a szociológia és a szociálpszichológia által feltárt objektív társadalmi mozgástörvényszerűségeknek.¹⁹ A felfogások helyességét elismerve, azokon túllépve a társadalmi és a természeti globális és radikális változások okán azt vallom, hogy a tételes jogi normák jogforrásrendszerének ma már nem lépcsőszerűen a társadalmi törvényszerűségek értékeiből kiindulva a természeti értékek felé kell haladni, hanem, globális komplexitással együttesen szükséges figyelembe venni, kiterjedve a glóbusz, a világmindenség objektív törvényszerűségeire.²⁰ Ezt igényli az individuális ember, és a kollektív társadalmi érdekérvényesülés, és az ezen alapuló jogbiztonságon túl, az emberi társadalom által létrehozott kultúra és az élő, valamint az élettelen környezet komplex és globális megóvása, amellyel szemben a megnyilvánuló jelenlegi individuális és közösségi privát, valamint állami gyakorlat egyaránt szembe megy az általános globális szennyezéssel, és az élő, valamint élettelen környezetirtással az emberi társadalom létét teszi ki végveszéllynek. Elég itt a fokozott légköri szennyeződésből, a korlátlan öserdőirtásból a glóbusz, az emberi társadalmat érintő világmindenségi környezet nagyfokú károsodására utalni, ami a glóbusz élő környezetének a kipusztulásához vezethet.

Mindezek figyelembevételével a légkörvédelmet is magába foglaló glóbuszvédelmi, sőt ennél is tovább terjedő világűrvédelmi szempontokra kiterjedő törvényszerűségi mozgásszempontokra is kiterjedő természetjogot jogon túli értékmérő alapjogforrásnak nemcsak indokolt, de szükséges elismerni.

¹⁸ Losonczy: i.m. 53. o. Kiemeli Szabadjfalvi: i.m. 28. o.

¹⁹ Peschka Vilmos: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 164. és 200. o.; Uő.: Jog és jogfilozófia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 536. o.; Uő: Természetjog és pozitív jog. In Állam- és Jogtudomány, 1970/4. szám, 657. o.

²⁰ Prugberger Tamás: A jogi normák és alkalmazásuk az univerzum élő és élettelen jelenségeinek természeti és társadalmi törvényszerűségek összefüggésrendszerében. Jogelméleti Szemle, 2021/1. 154-174. o.